УДК 159.972

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-725-734](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-725-734)

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри соціальної роботи та психології, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Тургенєва, 39, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (066) 292-43-47, e-mail: vitalik.psyhol@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (050) 936-10-29, e-mail: nikita.psyhol@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Жадленко Ірина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (050) 936-10-29, e-mail: ira-29@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2696-6690>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглядаються психолого-педагогічні особливості корекційної роботи з розвитку комунікативної функції дітей з розладами аутичного спектру молодшого шкільного віку. Визначається, що порушення комунікативної функції мовлення у аутичних дітей проявляється як: нездатність повноцінно сприймати вербальну інформацію, неможливість адекватно формулювати мовленнєве висловлювання, взаємодіяти з оточуючими людьми відповідно до ситуації. Викладаються теоретичні основи дослідження – праці науковців, в яких презентовано необхідні умови для організації ефективного корекційного процесу з дітьми з розладами аутичного спектру молодшого шкільного віку. Основна увага приділяється комплексному підходу, що надає змогу розробити єдину стратегію цілісного впливу на дітей. Підкреслюється значущість розробки індивідуального корекційного плану, що враховує індивідуальні властивості дитини та необхідність участі дитини у групових формах роботи, які є важливою умовою розвитку навичок соціальної

комунікації, засвоєння соціально прийнятих норм та правил поведінки тощо. Наголошується, що застосування специфічних методів та методик, які враховують закономірності онтогенезу та морфологічні особливості центральної нервової системи дітей з аутизмом є необхідною умовою організації корекційного процесу. Резюмується, що на сьогодні зібрано та систематизовано значний досвід застосування методів та методик, спрямованих на формування комунікативних функцій у дітей з розладами аутичного спектру молодшого шкільного віку. Акцентується увага на необхідності слідування певному алгоритму, що є необхідною умовою ефективності корекційного процесу, при організації якого, з метою формування певної комунікативної навички, слід враховувати необхідність розроблення та впровадження серії однотипних вправ та ігор. Підкреслюється важливість залучення родини та близького оточення дитини у корекційний процес, що є об'єднуючою умовою, необхідною для розвитку комунікативних функцій дітей з розладами аутичного спектру. Наголошується, що чітке дотримання рекомендацій фахівців значно підсилює ефективність корекційного процесу, спрямованого на нівелювання дефектів емоційної сфери аутичних дітей.

Ключові слова: розлади аутичного спектру, молодший шкільний вік, етапи, корекційний процес, комунікативна функція.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Social Work and Psychology, Zaporizhzhia Polytechnic National University of «Zaporizhzhia Polytechnic» National University, Turhenyeva St., 39, Zaporizhzhya, 69063, tel.: (066) 292-43-47, e-mail: vitalik.psychol@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Assistant Professor, Professor at the Department of Special Education and Psychology of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (050) 936-10-29, e-mail: nikita.psychol@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Zhadlenko Iryna Oleksandrivna PhD in Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Department of Special Education and Psychology of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (050) 936-10-29, e-mail: ira-29@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2696-6690>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF CORRECTIONAL WORK ON THE DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATIVE FUNCTION OF CHILDREN WITH DISORDERS OF AUTISM SPECTRUM

Abstract. The article considers the psychological and pedagogical features of correctional work on the development of communicative function of children with autism spectrum disorders of primary school age. It is determined that the violation of the communicative function of speech in autistic children manifests itself as: inability to fully perceive verbal information, inability to adequately formulate speech, to interact with others in accordance with the situation. The theoretical foundations of the research are presented – the works of scientists, which present the necessary conditions for the organization of an effective correctional process with children with autism spectrum disorders of primary school age. The focus is on an integrated approach that allows for the development of a single strategy for holistic impact on children. The importance of developing an individual correction plan that takes into account the individual characteristics of the child and the need for child participation in group work, which is an important condition for developing social communication skills, learning socially accepted norms and rules of conduct and more. It emphasized that the use of specific methods and techniques that take into account the laws of ontogenesis and morphological features of the central nervous system of children with autism is a necessary condition for the organization of the correctional process. It summarized that to date, significant experience has been collected and systematized in the application of methods and techniques aimed at the formation of communicative functions in children with autism spectrum disorders of primary school age. Emphasis is placed on the need to follow a certain algorithm, which is a necessary condition for the effectiveness of the correction process, the organization of which, in order to develop a certain communication skills, should take into account the need to develop and implement a series of exercises and games. The importance of involving the family and close environment of the child in the correctional process emphasized, which is a unifying condition necessary for the development of communicative functions of children with autism spectrum disorders. It is emphasized that strict adherence to the recommendations of experts significantly enhances the effectiveness of the correctional process aimed at eliminating defects in the emotional sphere of autistic children.

Keywords: autism spectrum disorders, primary school age, stages, correctional process, communicative function.

Постановка проблеми. Дитячий аутизм представляє собою розлад психічного розвитку, до особливостей якого належать дефіцит соціальної взаємодії, значні складнощі при встановленні контактів з оточенням, складнощі у розумінні емоцій оточуючих, а також специфічні особливості вербального та когнітивного розвитку. Виявлення та корекція відхилень у

формуванні розладів емоційної сфери дітей різного віку є складною проблемою для фахівців різних напрямів, зокрема: психологів, педагогів, медиків. Психолого-педагогічне дослідження особистісного розвитку дітей із розладами аутичного спектру показали, що прямим наслідком є порушення емоційної сфери дитини. А особливості емоційної сфери таких дітей, у свою черга, негативно відбиваються на їх адаптивних можливостях: порушуються міжособистісні стосунки, виникають складнощі у спілкуванні, звужуються контакти з навколишнім соціумом, утруднюється навчання тощо. Так, у фокусі нашого дослідження психолого-педагогічні особливості корекційного процесу дітей з розладами аутичного спектру, адже саме комплексний психолого-педагогічний підхід може сприяти нівелюванню дефіциту в області комунікації у дітей.

Аналіз сучасних досліджень і публікації надав змогу виокремити низку науковців, чії праці представляють для науковий інтерес, так як центруються на питаннях корекції дітей з розладами аутичного спектру, зокрема: Н. Базимова, О. Басенська, В. Білан, М. Ліблінг, І. Логвінова, Ю. Метляєва, О. Мороз, О. Нікольська, К. Островська, А. Хаустов.

Постановка завдання. Враховуючи той факт, що для дітей з розладами аутичного спектру характерною є комплексна дезінтеграція порушень психічного розвитку, що, преш за все, характеризується відсутністю здібності до комунікації та соціальної взаємодії, а також той факт, що провідним видом діяльності молодшого шкільного віку є навчальна діяльність, що передбачає необхідність розширення соціальних контактів, на перший план виходить необхідність окреслення особливостей корекційної роботи, спрямованої на розвиток саме комунікативної функції аутичних дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Аналізування сучасних українських наукових праць з теми надало змогу констатувати наявність поодиноких публікацій, в яких висвітлені окремі аспекти окресленої проблематика. Зокрема, Н. Базима та О. Мороз [1], ґрунтуючись на дослідженнях інших науковців, резюмують, що порушення комунікативної функції мовлення у аутичних дітей проявляється як: нездатність повноцінно сприймати вербальну інформацію (слабкість або повна відсутність реакції на мовлення дорослого, підвищена чутливість до немовленнєвих звуків; викривлене розуміння простих побутових інструкцій тощо), неможливість адекватно формувати мовленнєве висловлювання, взаємодіяти з оточуючими людьми відповідно до ситуації. Отже, глибокі комунікативні порушення, властиві дітям з розладами аутичного спектру надають змогу констатувати необхідність більш гнучкого психолого-педагогічного підходу в організації корекційного процесу.

Так, у праці В. Білан [2] висвітлено особливості організації психолого-педагогічної підтримки молодших школярів з розладами аутичного спектру. Акцентуючи увагу на необхідності дотримання низки вимог в організації навчального процесу для молодших школярів в межах інклюзії, також

підкреслені вимоги, які ми можемо віднести до необхідних в корекційному процесі, зокрема: використання комплексного підходу надає змогу розробити єдину стратегію цілісного впливу на дітей; необхідність розробки індивідуального корекційного плану, що враховує індивідуальні властивості дитини; необхідність участі дитини у групових формах роботи, які є необхідною умовою засвоєння та розвитку навичок соціальної комунікації, засвоєння соціально прийнятих норм поведінки тощо.

Застосування специфічних методів та методик, які враховують закономірності онтогенезу та морфологічні особливості центральної нервової системи дітей з аутизмом, значно прискорює та є необхідною умовою організації корекційного процесу. На сьогодні зібрано та систематизовано значний досвід застосування методів та методик, спрямованих на формування комунікативних функцій у дітей з аутизмом, зокрема такі як: ігри, вправи, бесіда, читання за ролями [8] є одними із найбільш загальновживаних форм роботи з молодшими школярами. Так, застосування ігрових методів та прийомів дозволяє не лише посилити у дитини соціально-комунікативну мотивацію, а й сприяти засвоєнню соціальних норм та правил, дотримання яких є необхідною умовою організації ефективного корекційного процесу. Систематичне застосування ігрових методів сприяє підтримці потреби застосування та, тим самим, тренування комунікативної навички, що формується.

Щодо видів ігор, значна диференціація яких є важливою умовою ефективності організації корекційного процесу з аутичними дітьми молодшого шкільного віку, то серед них науковці виокремлюють: імітаційні, хороводні, рольові, ігри перед дзеркалом, з переходом ходів тощо [5; 8].

Враховуючи той факт, що навчання із застосуванням ігрових методів здійснюється на всіх етапах психолого-педагогічної корекції комунікативних навичок у аутичних дітей, можемо виокремити певні особливості, які слід враховувати під час планування та організації занять.

Наприклад, в ситуації структурного заняття, спрямованого на відпрацювання вміння коментувати, повідомляти про свої почуття, відповідати та ставити запитання, а також з метою формування діалогових навичок, доцільним є застосування, зокрема, таких вправ: коментування зображень на рисунках, робота з картками та бланками, вербальна імітація тощо. Щодо методу бесіди, то він набуває своєї актуальності, якщо за мету ставиться розвиток діалогічного мовлення, формування та відпрацювання діалогових навичок. Для дітей молодшого шкільного віку, які володіють технікою швидкого читання доцільним є застосування читання за ролями.

Також, у практиці корекції комунікативної дисфункції аутичних дітей широко застосовуються поведінкові техніки та методи, зокрема:

- моделювання, спонукання, підказка, допомога, підкріплення;
- використання альтернативних комунікативних систем;
- метод «супроводжуючого навчання».

Наприклад, за допомогою техніки моделювання аутичній дитині надається можливість поспостерігати, послухати, зімітувати та здійснити перенесення моделі комунікативної поведінки, яку продемонстрував дорослий [7]. Застосування спонукання в корекційній роботі з аутичною дитиною може бути доцільним для активного викликання необхідної комунікативної поведінки, що досягається за допомогою інструкцій, нагадування того, який саме комунікативний акт необхідно здійснити, та повторної демонстрації моделі наслідування [6].

Таким чином, застосування різних методів, методик та технік сприяє комбінованому використанню мови та залученню різних комунікативних систем (письмова, вербальна, жестова тощо) в ході корекційного процесу, що надає дітям з розладами аутичного спектру додаткову візуальну підтримку та сприяє формуванню вербальних та невербальних засобів комунікації.

Говорячи про психолого-педагогічні особливості організації корекційного процесу для аутичних дітей молодшого шкільного віку, авжеж, особливу увагу слід звернути на вибір форми роботи з дитиною. Враховуючи той факт, що період входження дитини у шкільний процес особливо складний та важливий, як для дитини, так і для її близьких, йому передували роки зусиль членів сім'ї та фахівців з повернення дитини до нормального життя, важливо вкрай обережно підходити до питання вибору форми роботи. Так, на перших етапах корекційної процесу дітям з аутизмом необхідні індивідуальні заняття, потім тренінг у малих групах дітей із подібними проблемами. При цьому, введення групових корекційних занять не виключають чергування з індивідуальними, адже розвиток комунікативних функцій аутичних дітей молодшого шкільного віку передбачає комплексний підхід, дотримання якого є необхідною умовою якісних змін.

Також, важливою психолого-педагогічною умовою успішності організації корекційного процесу в цілому та покращення комунікативної функції, зокрема, є дотримання фахівцем певної послідовності кроків:

- чітке визначення форми роботи з дитиною (групова, сімейна, індивідуальна);
- дотримання регламентації форми та напрямів професійних контактів з іншими фахівцями, які працюють з дитиною (зокрема, з логопедом, педагогом-дефектологом, лікарем, соціальним педагогом та іншими);
- розробка відповідних психокорекційних технологій з урахуванням вікових, мовленнєвих, афективних та інтелектуальних можливостей дитини;
- визначення та регламентація форми залучення батьків та інших осіб у психокорекційний процес;
- розробка та систематичне застосування методів аналізу та оцінки динаміки психокорекційного процесу;

- підготовка спеціального приміщення, необхідного обладнання та матеріалів для занять.

Система психолого-педагогічних умов поетапного формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей з розладами аутичного спектру знайшла своє теоретичне обґрунтування у працях І. Логвінової [3], яка з-поміж найголовніших виокремлює такі умови:

- якісна присутність дорослого, який вибудовує комунікативний простір у межах розвивального середовища та сприяє забезпеченню ігрового контексту спілкування;
- цілеспрямована підтримка будь-якої невербальної поведінкової активності дитини;
- активне усвідомлення комунікативних ролей;
- врахування специфічних характеристик аутизму та впливу порушення сенсорної інтеграції на комунікативну спрямованість дитини;
- сприяння послідовності формування і закріплення цілеспрямованих комунікативних дій, а саме: жестової репрезентації; організації ситуацій успіху у взаємодії дитини з іншими;
- розширення меж комунікативної взаємодії від непрямого невербального контакту в межах діади до цілеспрямованої парної комунікації і групової взаємодії;
- моделювання стабільних, передбачуваних, повторюваних комунікативних ситуацій із поступовим переходом до більш творчих, нових і розширених;
- активізація наслідувальної поведінки; розвитку ігрової діяльності.

Організація корекційного процесу, спрямованого на формування комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку з розладами аутичного спектру передбачає включення таких основних напрямів робіт:

- формування умінь висловлювати прохання та вимоги;
- формування соціальної реакції на відповідь;
- формування умінь називати, коментувати та описувати предмети, людей, дії, події тощо;
- формування умінь привертати увагу та ставити питання;
- формування умінь висловлювати емоції, почуття, повідомляти про них;
- формування та розвиток соціальної поведінки;
- формування діалогових навичок [8].

Також важливим у корекційному процесі, спрямованому на формування та розвиток комунікативної функції молодших школярів з розладами аутичного спектру є дотримання низки психолого-педагогічних принципів, зокрема: комплексного впливу, що передбачає співпрацю у психокорекційному процесі

всіх спеціалістів, що працюють з дитиною; систематичності – необхідність постійної практики у розвитку комунікативних функцій; навчання від простого – до складного передбачає послідовне ускладнення корекційних задач (від простих до більш складних); принцип наочності розкриває необхідність застосування додаткової візуальної підтримки у ході корекційного процесу; принцип диференційованого підходу до навчання передбачає необхідність підбору методів корекції у відповідності до рівня розвитку комунікативних навичок дитини; принцип індивідуального підходу передбачає урахування особистісних особливостей дитини, її інтересів та потреб у процесі корекції; зв'язки мови з іншими сторонами психічного розвитку розкриваються через залежність формування мови від стану інших психічних процесів.

Також, слід звернути увагу на те, що враховуючи постійність внутрішньої картини світу аутичної дитини, алгоритмізація корекційного процесу є необхідною умовою ефективної організації корекційного процесу. Для молодших школярів буде доцільним дотримання такого алгоритму заняття (індивідуального чи групового):

1. Вибір мети навчання та визначення комунікативної навички, яку необхідно сформувати (розвинути).
2. Моделювання ситуації, що сприяє комунікативному висловлюванню дитини.
3. Надання часу для формулювання самостійного висловлювання.
4. Надання підказки у разі утруднення або неможливості самостійного висловлювання.
5. Підкріплення комунікативної спроби дитини.
6. Закріплення та генералізація навички в повсякденному житті, що відбувається завдяки залученню кількох людей з близького оточення дитини (наприклад, батьків дитини, її знайомих тощо) [7].

Слідування наведеному алгоритму є важливою умовою ефективності корекційного процесу, при організації якого, з метою формування певної комунікативної навички, слід враховувати необхідність розроблення та впровадження серії однотипних вправ та ігор.

Інший погляд на важливість алгоритмізації корекційної роботи з розвитку комунікативної функції аутичних дітей молодшого шкільного віку передбачає необхідність чіткого дотримання етапів [4]. Так, на *першому етапі* відбувається формування інтересу до партнера, бажання взаємодіяти з ним (перша група комунікативних навичок). Важливою умовою цього етапу є формування та стимулювання мотивації дитини до комунікативної взаємодії. На *другому етапі* відбувається формування невербальних навичок комунікації, що досягається завдяки супроводу мови фахівця емоційними засобами виразності. *Третій етап* передбачає формування вербального компонента мови. Враховуючи факт можливих порушень символічної функції мови, важливим є: додавання коротких інструкцій у ході корекційного процесу; підказування дитині; використання допоміжних візуальних матеріалів та

альтернативних методів комунікації тощо.

Об'єднуючою умовою, яка є необхідною для розвитку комунікативних функцій дітей з розладами аутичного спектру є залучення родини та близького оточення дитини у корекційний процес. Зауважимо, що виховання дітей з розладами аутичного спектру саме по собі є корекційним та спрямованим на застосування психолого-педагогічних стратегій. Втім, чітке дотримання рекомендацій фахівців значно підсилює ефективність корекційного процесу, спрямованого на усунення дефектів емоційної сфери аутичних дітей.

Висновки. Підкреслено, що для дітей з розладами аутичного спектру молодшого шкільного віку характерною є комплексна дезінтеграція порушень психічного розвитку, що, преш за все, характеризується відсутністю здібності до комунікації та соціальної взаємодії. Здійснений ґрунтовний теоретичний аналіз сучасних наукових праць, присвячених особливостям організації корекційного процесу комунікативних функцій дітей з розладами аутичного спектру, надав змогу окреслити: етапи та принципи корекції; напрями та форми роботи, реалізація яких є необхідною для досягнення розвиваючої мети.

Література:

1. Базимова Н. В., Мороз О. В. Особливості невербальної та вербальної комунікації у дітей з аутизмом. *Логопедія*. 2013. № 4. С. 3–8.
2. Білан В. Організація психолого-педагогічної підтримки молодших школярів з розладами аутичного спектру. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2021. Вип 1. С. 6–19.
3. Логвінова І. П. До проблеми формування невербальних засобів комунікативної діяльності дітей із розладами спектра аутизму. *Логопедія*. 2011. № 2. С. 40–44.
4. Метляева Ю. В. Формирование коммуникативных навыков у детей с аутизмом. *Актуальные вопросы современной педагогики : материалы IX Междунар. науч. конф. (г. Самара, сентябрь 2016 г.)*. Самара : ООО "Издательство АСГАРД", 2016. С. 51–53.
5. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. Аутичный ребенок: Пути помощи. Москва : Теревинф, 2007. 288 с.
6. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : Монографія. Львів : «Тріада плюс», 2012. 520 с.
7. Хаустов А. В. Проблемы и перспективы интеграции методов с доказанной эффективностью в практику школьного обучения детей с расстройствами аутистического спектра. *Клиническая и специальная психология*. 2021. Т. 10, № 1. С. 36–60.
8. Хаустов А. В. Формирование навыков речевой коммуникации у детей с расстройствами аутистического спектра. Москва : ЦПМССДиП. 2010. 87 с.

References:

1. Bazimova, N. V., Moroz, O. V. (2013). Osoblivosti neverbal'noi ta verbal'noi komunikacii u ditej z autizmom [Features of nonverbal and verbal communication in children with autism]. *Logopedija - Speech therapy*, 4, 3–8 [in Ukrainain].
2. Bilan, V. (2021). Organizacija psihologo-pedagogichnoi pidtrimki molodshih shkoljariv z rozladami autichnogo spektru [Organization of psychological and pedagogical support for junior high school students with autism spectrum disorders]. *Zbirnik naukovih prac' Umans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu - Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 1, 6–19 [in Ukrainain].

3. Logvinova, I. P. (2011). Do problemi formuvannja neverbal'nih zasobiv komunikativnoï dijial'nosti ditej iz rozladami spektra autizmu [On the problem of forming nonverbal means of communication of children with autism spectrum disorders]. *Logopedija - Speech therapy*, 2, 40–44 [in Ukrainain].
4. Metljaeva, Ju. V. (2016). Formirovanie kommunikativnyh navykov u detej s autizmom. [Formation of communication skills in children with autism]. Proceedings from *IX Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Aktual'nye voprosy sovremennoj pedagogiki» – The IX International Scientific and Practical Conference «Current issues of modern pedagogy»*. (pp. 51-53). Samara : ООО "Izdatel'stvo ASGARD" [in Russian].
5. Nikol'skaja, O. S., Baenskaja, E. R., Libling, M. M. (2007). *Autichnyj rebenok: Puti pomoshhi* [Autistic child: Ways to help]. Moskva : Terevinf [in Russian].
6. Ostrovs'ka, K. O. (2012). *Zasadi kompleksnoï psihologo-pedagogichnoï dopomogi ditjam z autizmom* [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism]. L'viv : «Triada pljus» [in Ukrainain].
7. Haustov, A. V. (2021). Problemy i perspektivy integracii metodov s dokazannoju jeffektivnost'ju v praktiku shkol'nogo obuchenija detej s rasstrojstvami autisticheskogo spektra [Problems and prospects of integration of methods with proven effectiveness in the practice of schooling of children with autism spectrum disorders]. *Klinicheskaja i special'naja psihologija - Clinical and special psychology*, 10, 1, 36–60 [in Ukrainain].
8. Haustov, A. V. (2010). *Formirovanie navykov rechevoj kommunikacii u detej s rasstrojstvami autisticheskogo spektra* [Formation of speech communication skills in children with autism spectrum disorders]. Moskva : CPMSSDiP [in Russian].